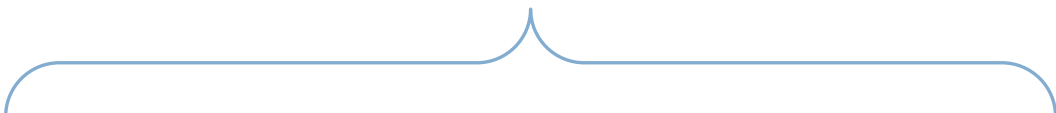

Mijn bezoek aan Jan Holland in den zomer van 2016

Een normatieve analyse van het werk van Jan Holland

Bachelorscriptie Letterkunde
Eerste Versie
Cecile Collin s4347870
Eerste lezer: Dr. Rob van de Schoor
Tweede lezer: Prof. Dr. Jos Joosten
Nederlandse Taal en Cultuur
4 juli 2015

Inhoudsopgave

Abstract	3
Inleiding	3
Methode	5
Deelonderwerp 1: vrouwenemancipatie	7
Deelonderwerp 2: godsdienst	11
Deelonderwerp 3: onderwijs, kunst en wetenschap	15
Deelonderwerp 4: politiek, oorlog en macht	21
Conclusie	26
Bibliografie	28

Abstract

This thesis analyses two satirical novels of Jan Holland: *Mijn bezoek aan Bismarck in den zomer van 1875* and *Darwinia* (1876). The aim of this paper was to determine the ideology of these two novels by using the method of normative analysis. The results support the view that the author expresses his concerns for the future of The Netherlands in both books. Further research on these subjects is recommended.

Inleiding

Anne Johannes Vitranga (1827-1901)¹ is geen schrijver die tegenwoordig bekend is. In de tweede helft van de negentiende eeuw was hij echter een auteur die voor veel discussie zorgde wegens zijn opvattingen over de maatschappij. Hij schreef onder zijn eigen naam, of onder de pseudoniemen Jan Holland of Jochem van Ondere. Twee romans waarin zijn ideeën over de samenleving duidelijk zichtbaar worden, zijn de satirische werken *Mijn bezoek aan Bismarck* (1875) en *Darwinia* (1876). Deze boeken zijn de onderzoeksobjecten van deze scriptie.

Vitranga was werkzaam in het onderwijs. Hij richtte zijn pijlen dan ook graag op (kost)scholen en op de opvoeding in het algemeen. Ook de politiek en de kerk moesten het vaak ontgelden in zijn werk. Vooral de kritiek op de kerk is opmerkelijk, want in 1884 bekeerde hij zich tot de rooms-katholieke kerk.

Mijn bezoek aan Bismarck, in den zomer van 1875 beschrijft het bezoek van een eenvoudige Goudse pijpenfabrikant aan het machtige buurland Duitsland. De fabrikant, Jochem van Ondere, is zeer bang dat kanselier Bismarck Nederland wil annexeren, waarop hij besluit om hem op de man af te vragen wat zijn plannen zijn met ons land. Bismarck legt hem uit waarom hij Nederland absoluut niet wil annexeren. Hij toont geen interesse in zijn buurland: het is te onderontwikkeld ten opzichte van het Duitse Rijk en verzwakt door Franse invloeden. In deze roman gaat het over de angst voor de macht van het pas verenigde keizerrijk Duitsland, dat in een conflict is gewikkeld met de Franse cultuur.

Darwinia. Een Roman uit een Nieuwe Wereld. gaat over een toekomststaat die wordt gesticht op de Noordpool. Door een bizarre speling van het lot wordt de aarde gedraaid, waardoor de Noordpool opeens op de plek van Californië komt te liggen en Europa op de plek van de Noordpool. Een klein groepje reizende Duitse wetenschappers kan niet meer terug naar hun thuisland, omdat dat is bevroren. Geïnspireerd door moderne wetenschappelijke inzichten, voornamelijk ontleend aan het materialisme en darwinisme, proberen zij op de

¹ P.J. Blok, P.C. Molhuysen 1921, p. 1038-1041 en Bientjes 1878, p. 241-291.

voormalige Noordpool een ideale staat te stichten waarin mensen worden gereduceerd tot kracht en stof. De menselijke waarden worden verdrongen door een wetenschappelijke obsessie met een doelmatige maatschappij. Het gevolg is dat er wordt geëxperimenteerd met rasveredeling en zelfzucht het hoogste doel wordt dat de mens zou moeten nastreven. De strijd gaat niet alleen om het overleven, maar ook om macht: iedereen probeert zo ver mogelijk te komen in een samenleving waarin egoïsme een deugd is geworden.

De satires zijn geschreven in dezelfde tijd, hebben dezelfde auteur en hebben allebei op een expliciete of impliciete manier betrekking op de actuele situatie in Nederland en Duitsland. Intuïtief ga ik er daarom van uit dat er raakvlakken zijn tussen de twee romans. Er zijn ook genoeg verschillen tussen de romans. *Darwinia* is een personaal vertelde toekomstroman, terwijl *Mijn bezoek aan Bismarck* een reisverslag is met een ik-verteller. Die ik-verteller wordt als tamelijk onnozel neergezet. Elk op zijn eigen manier geven de romans commentaar op verschillende toestanden in Nederland. Dat commentaar is vormgegeven in de vorm van een satire. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag:

Hoe dienen satires waarin actuele toestanden worden bespot geïnterpreteerd te worden en welke actuele maatschappelijke kwesties in Nederland en Europa worden in deze romans besproken?

In een satire moet een lezer de uitspraken omdraaien, om zo tot een interpretatie te komen. Er gaan vaak serieuze normen en waarden schuil achter een satire. De actuele maatschappelijke kwesties waarvoor ik me interesseer zijn de vrouwenemancipatie, het geloof, de politiek en het leger en ten slotte de kunst, het onderwijs en de wetenschap. Ik heb gekozen voor deze thema's omdat ze in beide romans voorkomen en het zijn belangrijke onderdelen van de beschaving waarover geschreven wordt. Om de bovenstaande onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, wordt er een normatieve analyse gemaakt van de boeken. Er wordt gekeken naar de uitspraken van personages, het handelingsverloop en de uitspraken van de verteller over de deelonderwerpen. In de methodesectie wordt geëxpliciteerd hoe de verdeling tussen verteller, uitspraken en het handelingsverloop tot stand is gekomen.

Method

In dit onderzoek wordt er een normatieve analyse gemaakt van *Mijn bezoek aan Bismarck in den zomer van 1875* en *Darwinia. Een roman uit een Nieuwe Wereld*. Dit houdt in dat er aan de hand van de gelezen satires een interpretatie zal worden gegeven. Voor de analyse heb ik gebruik gemaakt van een boek van Jouve: *Poétique des valeurs* (2001). Uit de inleiding van deze scriptie bleek daarnaast dat het thema ‘macht’ een grote rol speelde in beide boeken: er wordt een machtsstrijd gevoerd of er bestaat angst voor de macht van anderen. Daarom wordt er ook aandacht besteed aan hoe personages en de verteller met het begrip ‘macht’ omgaan.

Lokale en globale waarden

Vincent Jouve maakt onderscheid tussen ‘lokale’ en ‘globale’ waarden. De lokale waarden zijn de opvattingen van de personages. Deze komen tot uiting door middel van de gedachten, uitspraken of daden van het personage.² Het handelingsverloop laat zien hoe het afloopt met de personages. Hieruit blijkt dus wie een goed einde gegund is en welke personages volgens de auteur ‘het goede’ doen of vertegenwoordigen. De verteller zit boven het handelingsverloop en helpt de lezer om uitspraken van personages te begrijpen, door bijvoorbeeld gedrag of gebeurtenissen te commentariëren. Het globale niveau van de tekst bestaat uit de impliciete auteur. De impliciete auteur is een constructie die de gehele tekst draagt; hij draagt de verantwoordelijkheid voor de constructie van de roman en geeft betekenis aan de globale waarden die een tekst bevat. De verteller is onderworpen aan de impliciete auteur, want de impliciete auteur is de bron van de ideologie van de tekst. De impliciete auteur is verantwoordelijk voor het wereldbeeld in het verhaal. De impliciete auteur is eigenlijk niet de echte Jan Holland, maar het beeld dat de lezer van Jan Holland heeft op basis van zijn boeken. De impliciete auteur komt tot stand op basis van de normatieve uitspraken (van zowel verteller als de personages), globale waarden en het handelingsverloop. Met de informatie die de lezer uit deze tekstniveaus kan halen, kan de lezer zelf de ideologie van de tekst construeren.³ In deze scriptie worden de auteur en de impliciete auteur wel gelijkgesteld. Een auteur kan een positie in het literaire veld bereiken waarbij hij een positie inneemt door middel van zijn zelfrepresentatie. Dit wordt ook wel ‘posture’ genoemd. Deze posture kan op verschillende manieren zichtbaar worden; in interviews en essays, maar ook in

² Jouve 2001, p. 35

³ Jouve 2001, p. 35

literaire teksten.⁴ Holland kan dus zijn ‘posture’ laten zien in zijn teksten. Daarom worden de impliciete auteur en Jan Holland gelijkgesteld.

Er moet rekening gehouden worden met de verschillende soorten vertellers. De verteller in *Darwinia* is een klassieke extradiëgetische en heterodiëgetische vertelinstantie die boven het verhaal staat. Hij speelt niet zelf een rol in het verhaal. De verteller in *Bismarck* is echter een intradiëgetische, autodiëgetische verteller die in het verhaal zit en zelf de gebeurtenissen meemaakt. Het is dus een verteller en een personage tegelijk.⁵

Daarnaast moet er rekening mee gehouden worden dat de teksten satirisch van aard zijn. Er worden actuele verschijnselen belachelijk gemaakt in een satire. Uitspraken van de verteller of personages, of de betekenis van het handelingsverloop, moeten dus niet altijd letterlijk opgevat worden. Dit is wat de normatieve analyse van een satire moeilijk maakt: hoe moet er uit een lokale waarde een globale waarde afgeleid worden?

De lezer kan bijvoorbeeld het volgende in *Darwinia* lezen: ‘Zoo kwamen de kinderen der natuur voor het eerst in de gelegenheid om te zien, hoe beschaafde volken feestvieren’ en er wordt daarna uitvoerig beschreven hoe de ‘beschaafde’ mensen dronken worden en het feest eindigt in een steekpartij.⁶ Dit laat zien hoe satire werkt: de lezer begrijpt dat de beschreven gebeurtenissen helemaal niet beschaafd zijn, en dat er dus iets niet kan kloppen

Macht

In de romans komen er groepen voor die (al dan niet) macht hebben. Bij het thema ‘vrouwenemancipatie’ kan men daarbij denken aan vrouwen, die een lage positie innemen. Per deelonderwerp worden er vertegenwoordigers gezocht en wordt er gekeken naar de manier waarop ze verbonden zijn aan het deelonderwerp. Bij vrouwenemancipatie zijn vrouwen de vertegenwoordigers. Godsdienst wordt vertegenwoordigd door katholieken. De wetenschap, kunsten en het onderwijs worden vertegenwoordigd door onderwijzers, wetenschappers en kunstenaar. De politiek en de macht worden vertegenwoordigd door militairen en bestuurders. Er zullen per deelonderwerp de volgende twee vragen gesteld worden:

- Welke plaats in de samenleving nemen de besproken groepen in?
- In hoeverre is die plaats verbonden aan prestige, macht of aanzien?

⁴ Bax 2009, p. 37

⁵ Herman & Vervaeck 2001, p. 84-89

⁶ Holland 1876, Deel I, p. 27-28

Deelonderwerp 1: Vrouwenemancipatie

Mijn bezoek aan Bismarck

In *Mijn bezoek aan Bismarck* spelen vrouwen een kleine rol en wordt er neergekeken op vrouwen. Vrouwen zijn niet intelligent en stimuleren de foute, frivole Franse invloed omdat ze de Franse mannen leuker vinden. De relaties met Fransen zijn tijdelijk en losjes, waardoor vrouwen vrijer zijn en ze minder tijd besteden aan het huishouden en het gezin. Met een degelijke, Duitse man zijn de relaties veel minder losjes en Duitsers zijn degelijker. Het onderstaande citaat komt uit een gesprek waarin Van Ondere aangeeft dat hij graag ziet dat zijn dochters trouwen met Duitsers. Zijn vrouw reageert daarop woedend:

‘Zijt gij krankzinnig geworden! Onze lieve dochter weggevoerd naar dat land, waar ze net als de boeren om twaalf uur eten, waar men onder de bedden slaapt in plaats van er op, waar geene tapijten op den vloer liggen, waar men vergaat van de koude voeten, omdat ze er geene stoven kennen...’⁷

De vrouw van Jochem heeft duidelijk veel vooroordelen over de Duitsers, waardoor ze een vertekend beeld van Duitse mannen heeft. Zij en haar dochters zien liever een Fransman: die zijn tenminste charmant en minder preuts.⁸ Daarnaast zijn de vrouwen niet intelligent: ze geloven bijvoorbeeld dat de Dom van Keulen wordt veranderd in een grote danszaal.⁹ Jochem van Ondere is in dit verhaal de *verteller*. De lezer komt er al snel achter dat hij ook heel onnozel is en dat vrijwel niets van wat hij zegt serieus opgevat moet worden. Hij geeft vrouwen de schuld van de sterke invloed van de Franse cultuur in Nederland:

Zij, zij zijn krachtige voortplantsters van de Fransche sympathieën ten ontzent.¹⁰

Het resultaat van die Franse sympathieën is dat vrouwen minder bezig zijn met het huishouden en meer tijd besteden aan uiterlijk vertoon en flirten, waarvoor Franse mannen veel meer waardering hebben dan Nederlanders of Duitsers. Van Ondere vindt vrouwen ‘onhandelbaar’:

⁷ Van Ondere 1875, p. 92

⁸ Van Ondere 1875, p. 93

⁹ Van Ondere 1875, p. 90

¹⁰ Van Ondere 1875, p. 94

Onhandelbaar zijn onze vrouwen, die den bekenden daemon der oud-Hollandsche schoonmaakwoede zijn ontwassen en nu niet meer weten, met welke dwaasheden zij den tijd zullen doodslaan.¹¹

Vrouwen besteden hun tijd niet meer volledig aan het huishouden, en doen volgens Van Ondere daarom alleen maar onzinnige dingen.

De vrouwen *winnen* in dit verhaal: zij behouden hun positie in de stad. Van Ondere krijgt het benauwd bij het idee dat zijn dochters niet aan de man komen omdat hij Duitse sympathieën heeft.

‘Ook op mijn dochters rust de onverdiende vloek des vaders. Geen luitenant wil met haar dansen. Dit vind ik niet zoo heel onnatuurlijk. Mij dunkt, ieder, die in Nederland het beroep van krijgsman kiest, vangt zijne loopbaan aan met de verwachting dat hij eenmaal zal geroepen worden om de Pruisen te bevechten.’¹²

In Gouda wonen veel luitenants, die zijn dochters dus niet meer zouden kunnen krijgen als echtgenoot omdat hun vader mogelijk bevriend is met de vijand. Daarom verhuist Van Ondere naar de Achterhoek. Als in een satire een groep wint, is dat vaak niet de groep die zou moeten winnen. De ‘winst’ van de vrouwen moet dus eigenlijk anders opgevat worden; de dames behouden hun positie maar Jochem moet verhuizen, omdat hij zich verzet tegen hun Fransgezindheid.

Vrouwen zijn in het verhaal van Van Ondere irrationele wezens: ze zijn niet heel intelligent maar juist heel oppervlakkig. Ze dwepen met de Fransen, terwijl ze beter toenadering zouden moeten zoeken tot de Duitsers. De globale waarde is de anti-Franse opvatting. De Franse invloeden zorgen ervoor dat vrouwen zich heel anders gaan gedragen dan ze zouden moeten doen. Die anti-Franse opvatting heeft Van Ondere overgenomen van kanselier Bismarck, een figuur met veel meer autoriteit dan een simpele pijpenfabrikant als Van Ondere.

Darwinia

In Darwinia wordt ook niet positief gesproken over de vrouw. Volgens het boek zijn vrouwen niet intelligent en uitsluitend uit op een snelle, oppervlakkige behoeftebevrediging. Dat blijkt uit dit citaat van de *verteller*:

¹¹ Van Ondere 1875, p. 91

¹² Van Ondere 1875, p. 101

Als zij maar mooie kleeven hebben, partijen, comedies, bals, concerten mogen bezoeken en overigens niet met arbeid of zorgen gekweld worden, leggen zij zich vadzig bij de omstandigheden neer.¹³

Vrouwen zijn dus wezens die zich nergens druk om maken zo lang zij zich maar amuseren en zich niet bezig hoeven te houden met (huishoudelijk) werk.

De *personages* Willrecht en Ohnemark spreken zich ook uit over vrouwen: '[...] 't valt mij op, dat onze dames zoo verbazend dom zijn', zegt Ohnemark.¹⁴ Volgens deze mannen zijn vrouwen op zoek naar iets 'hogers' waar zij hun energie in willen stoppen, want vrouwen hebben volgens hen geen zin meer in huishoudelijke taken.¹⁵ Willrecht en Ohnemark vinden vrouwen echter nergens geschikt voor. Ze zouden wel goed kunnen functioneren in de politiek, omdat ze goed het geld van anderen (mannen) kunnen uitgeven.¹⁶

De vrouwenemancipatie krijgt ongeveer vier hoofdstukken toegewezen in het verhaal. De leden van die emancipatiebeweging worden behandeld als collectief. Het *handelingsverloop* gaat als volgt: Ohnemark zet de emancipatie in gang. Vrouwen komen in opstand tegen het heersende modebeeld en gaan zich mannelijker en minder verhullend kleden. De nieuwe kleding zorgt voor een nieuwe houding: vrouwen worden mondiger en dringen door tot de universiteit en de politiek.¹⁷ Deze emancipatie komt ook ten einde. De goedgeklede politicus Federhans wordt de nieuwe minister van oorlog. Net als een pauw kleedt hij zich mooi om de vrouw te behagen. De vrouwen zwichten voor zijn charmes en mooie uiterlijk, ze gaan zich weer minder brutaal gedragen. Daarnaast gaan zij zich ook weer eenvormiger: grauwer en minder frivool kleden; dit betekent het einde van hun emancipatie.

De eenvormigheid leverde het bewijs, dat de verwilderde gemoedsaard tot bedaren was gekomen en zich vernederd had. En de verscheidenheid, die zij met keurig kunstgevoel in die eenvormigheid wist aan te brengen, bewees, dat de uit alle maatschappelijke en zedelijke banden losgebroke ne het juk weder gewillig op zich had genomen.¹⁸

De 'verwilderde gemoedsaard' is de fase waarin vrouwen niet meer de mode volgen en willen emanciperen. De 'eenvormigheid' houdt in dat ze zich weer volgens de mode gaan kleden en

¹³ Holland 1876, Deel II, p. 91

¹⁴ Holland 1876, Deel II, p. 94

¹⁵ Holland 1876, Deel II, 92-94

¹⁶ Holland 1876, Deel II, p. 96-97

¹⁷ Holland 1876, Deel II, p. 89-121

¹⁸ Holland 1876, Deel II, p. 241

dus meer op elkaar gaan lijken. Het juk dat ze gewillig weer op zich nemen, is dus enerzijds de mode en anderzijds weer de heerschappij van de man. Minister Federhans krijgt vrij spel om hun machtspositie over te nemen.¹⁹

De *verteller* is ook niet positief over het vrouwelijk geslacht. Toch is er een uitzondering: de inheemse vrouwen die de Duitse kolonisten aantreffen waren nog niet beschadigd door de beschaving. Deze vrouwen belichamen juist het tegenovergestelde van de moderne vrouw: ze stellen weinig eisen, werken hard en ze hebben geen behoefte aan emancipatie.²⁰ Deze tegenstelling wordt sterker gemaakt door de bezigheden van de Darwiniaanse vrouw in niet al te positieve termen te beschrijven. Zo spreekt de verteller van ‘de tijd doodslaan met tapisseriewerk’, ‘pianohakken’ en ‘aria’s galmen’.²¹ De voorkeur van de verteller voor de niet-beschaafde vrouw blijkt ook uit het uiterlijk dat hij de vrouwen meegeeft. De belangrijkste vrouwen in de roman zijn Kiriki, Emma en Leonine. Van dezen is de inheemse Kiriki de enige die ook mooi wordt gevonden door de verteller.²² De ‘beschaafde’ Leonine is daarentegen ‘ronduit gezegd, eene leelijke, dikke schommel’.²³ Emma is ‘geel en mager, een weinig scheef van postuur’.²⁴

Conclusie

Vrouwen hebben in beide romans een lage positie. De man maakt de dienst uit in huis. Deze positie hebben ze volgens de boeken te danken aan het feit dat ze erg dom zijn, ze oppervlakkige hobby’s hebben en ze geen zin meer hebben om huishoudelijk werk uit te voeren. In de boeken worden dus zorgen uitgesproken over de bezigheden van de vrouw: ze moeten weer voor het huishouden gaan zorgen. Het verschil is dat vrouwen in *Darwinia* enigszins willen emanciperen en dat daar in *Mijn bezoek aan Bismarck* geen sprake van is.

¹⁹ Holland 1876, Deel II, p. 241-251

²⁰ Holland 1876, Deel I, p. 77-78

²¹ Holland 1876, Deel I, p. 78

²² Holland 1876, Deel I, p. 74

²³ Holland 1876, Deel II, p. 101

²⁴ Holland 1876, Deel I, p. 219

Deelonderwerp 2: Godsdienst

Mijn bezoek aan Bismarck

In beide romans nemen de katholieken een lage positie in omdat de protestanten (*Bismarck*) of atheïsten (*Darwinia*) de dienst uitmaken. De kerk wordt gezien als een instituut voor domme, volgzaam mens en is daarnaast ook een gevaarlijke organisatie die alleen maar op geld en macht uit is. De positie van de gelovigen is deels verbonden aan de macht die andere groepen hebben, maar ook aan hun eigen dwaasheid. Het *personage* Van Ondere blijkt een onnozele man te zijn en door zijn gedrag denken de Duitsers in het verhaal dat hij een krankzinnige katholieke priester is.²⁵ Zelfs Bismarck is aanvankelijk op zijn hoede, de pijpenfabrikant lijkt namelijk op een priester dus hij zou wel eens een moordaanslag op Bismarck willen plegen.²⁶ Katholicisme wordt dus aan de ene kant gekoppeld aan onnozelheid, maar wordt ook gezien als een gevaar. Bismarck is stellig in zijn antikatholieke opvatting: om vriendschap te kunnen sluiten met de Duitsers, moeten Nederlanders alle (uit Duitsland gevluchte) katholieken vastzetten in de gevangenis.²⁷

In het pleidooi van de burgemeester aan het eind van het verhaal komt ook godsdienst aan bod. De burgemeester spreekt met een man, die het moeilijk vindt om alles uit de Bijbel te geloven. De burgemeester herkent zijn probleem:

‘Ja’ zeide de burgemeester, ‘t is moeielijk, en ook bij mij wil dat alles er niet meer in. En oppervlakkig zou men zeggen, dat het ook weinig tot de zedelijkheid afdoet, of de menschen zulke dingen gelooven of niet.’²⁸

De burgemeester begint dus ook te twijfelen aan het geloof, maar hij vindt het geloof niet zo belangrijk omdat de minder geloofwaardige Bijbelverhalen het gedrag van mensen niet beïnvloeden. Hij denkt dat de beste godsdiensten de slechte mensen nog niet goed kunnen maken.

Naarmate *het handelingsverloop* vordert, wordt de antikatholieke sfeer minder sterk. De burgemeester vindt wel dat Nederland zijn protestantse karakter moet erkennen, maar hij twijfelt ook aan de inhoud van het geloof.²⁹ De kritiek van de burgemeester is meer gericht op godsdienst in het algemeen.

De standpunten van Van Ondere blijken vooral uit de uitspraken die hij doet. Zo lijkt

²⁵ Van Ondere 1875, p. 21

²⁶ Van Ondere 1875, p. 32

²⁷ Van Ondere 1875, p. 42

²⁸ Van Ondere 1875, p. 109

²⁹ Van Ondere 1875, p. 109

hij het op de terugweg naar Nederland eens te zijn met de antikatholieke opvattingen van Bismarck:

‘De Nederlandsche katholieken zijn te trouwe onderdanen van den Paus om vele jongelieden met het lokaas der wetenschap te vergiftigen: aangezien men niet kan studeeren zonder te denken, waagt een Nederlandsch Katholiek zich niet aan de studie, behalve aan die van zijne theologie, in welke men het zonder denken ’t verst brengt.’³⁰

Van Ondere vindt dat de Nederlandse katholieken te stom zijn om fatsoenlijk te kunnen nadenken, en dat er daarom ook weinig katholieken studeren aan de Nederlandse universiteiten. Er wordt in het verhaal gezegd dat afstand nemen van het katholicisme een noodzakelijke stap is om tot toenadering te kunnen komen met de Duitsers. Dit is veel te overdreven om een globale waarde te kunnen zijn. Het zou wel goed kunnen dat de auteur kritisch is naar het katholicisme.

Darwinia

In *Darwinia* delven de katholieken ook het onderspit. Katholieken zijn hypocriete, schijnheilige mensen die hun eigen principes met gemak in de ijskast zetten als dat geld of macht oplevert. De geestelijke macht kan namelijk het volk van alles wijsmaken door de gelovigen een hel voor te spiegelen, als ultieme sanctie voor ongehoorzaamheid.³¹ Bij het stichten van zijn kolonie Darwinia pleit het *personage* Dr. Knöff er dan ook voor om de godsdienst volledig te verbannen:

‘De geestelijke hoofden zorgden natuurlijk, dat hunne instrumenten eveneens rijkelijk bedeed worden met titels, geld, eerbewijzen en ander voedsel der domme verwaandheid. Deze twee de vrijheid van denken en de vrijheid van handelen onderdrukkende machten, de staatsmacht en de kerk, hebben er belang bij om samen een verbond te sluiten. En zoo lang als zij het eens blijven, is een volk er jammerlijk aan toe.’³²

Er wordt gevreesd voor een samenwerking tussen de kerk en de staat, omdat zij samen heel sterk zijn en daardoor de bevolking kunnen onderdrukken. Dit vindt Dr. Knöff gevaarlijk. Hij richt zijn pijlen vooral op de godsdienst, met het katholicisme als het ultieme voorbeeld van hoe verdorven een godsdienst kan zijn. Wanneer de wetenschapper Willrecht in gesprek gaat

³⁰ Van Ondere 1875, p. 73

³¹ Holland 1876, Deel I, p. 46

³² Holland 1876, Deel I, p. 46

met een pater over de Bijbel, wordt er een ander beeld getoond. De katholieken kiezen volgens de pater alleen dat uit de Bijbel wat bij hun opvattingen past. Alles in de Bijbel waar de paters het niet mee eens zijn, vertellen zij simpelweg niet aan de gelovigen.

‘Ja, mijn vriend, het staat er alles wel in, doch slechts voor hem, die ’t erin weet te vinden. De oppervlakkige en onkundige lezer, zooals gij zijt, haalt er eene hoogst gevaarlijke zedeleer uit, die de Kerk te gronde moet richten en al onze vormen en dogma’s een voor een zou afbreken. Daarom mag ook niemand dat boek zelf lezen.’³³

De pater zegt in feite dat mensen vooral niet de Bijbel moeten lezen, omdat veel praktijken van de katholieke kerk niet voorkomen in de Bijbel. Dit zou een bedreiging zijn voor de rijkdom en macht van de kerk.³⁴ Willrecht wil wel de Bijbel lezen. Hij heeft geen vertrouwen in de manier waarop katholieken met de bron van hun geloof omgaan. De oorspronkelijke inhoud van de Bijbel keurt hij echter niet af.³⁵

Er komen dus verschillende opvattingen over geloof voorbij: Knöff keurt elke vorm van geloof af en Willrecht keurt de omgang van de rooms-katholieke kerk met de bijbel af.

De verteller ziet wel het nut van godsdienst in. Hij constateert dat Darwinia een heel ongelukkig land is, waarin de strijd om het bestaan is ingeruild voor een strijd om behoeftebevrediging en genot.

En tegenover dat alles geen schijn van godsdienstzin, geene zedelijke begrippen. De geleerde leiders van den staat waren er slechts al te goed in geslaagd om dergelijke vooroordeelen en hinderpalen, die volgens hunne overtuiging de vrijheid en ontwikkeling belemmerden, op te ruimen.³⁶

Terwijl Knöff ervan overtuigd is dat godsdienst vrijheden onderdrukt, is de verteller juist van mening dat zedelijk begrip nodig is om een samenleving in balans te houden. Aan het eind van het verhaal worden zijn opvattingen over katholieken kenbaar. Het laatste hoofdstuk heet:

De ontknooping van den roman met gepast vuurwerk. De hoofdpersonen komen aan een bevredigend uiteinde en Darwinia zeilt de veilige haven binnen.³⁷

³³ Holland 1876, Deel II, p. 189

³⁴ Holland 1876, Deel II, p. 188-189

³⁵ Holland 1876, Deel II, p. 190

³⁶ Holland 1876, Deel I, p. 131

³⁷ Holland 1876, Deel II, p. 276

Ook dit hoofdstuk moet gelezen worden als een satire; de hoofdpersonen komen helemaal niet aan een bevredigend uiteinde, want zowel Willrecht als Ohnemark worden vermoord. De ‘veilige haven’ is een militaire dictatuur die met geweld wordt gevestigd. Het is dus eigenlijk helemaal geen goed einde. De katholieken eindigen als een van de twee grote machthebbers; ze halen Federhans over om van het katholicisme de staatsgodsdienst te maken.³⁸ De overwinning van de katholieken vindt plaats door middel van een bloedbad en door sluw te onderhandelen. Dit past totaal niet bij het vredelievende beeld dat de geestelijken van zichzelf willen vestigen.

Conclusie

In beide boeken wordt er stevige kritiek geuit op het geloof. De opvattingen uit *Mijn bezoek aan Bismarck* en *Darwinia* komen redelijk overeen: het katholicisme deugt niet. Een mooi bruggetje tussen deze twee romans is te vinden in *Darwinia*. Wanneer Knöff op zijn oude dag een schip in de verte ziet, herkent hij het als een katholiek schip:

‘Maar dat kruis en dat zwart voorspellen niet veel goeds. In mijn tijd was de groote Bismarck juist bezig de Zwartten op te ruimen, terwijl in Duitsland de geleerdste mannen bewezen, dat het kruis het symbool is der domheid.’³⁹

Knöff maakt hier als het ware een sprong naar de ‘echte’ wereld waarin het verhaal *Darwinia* geschreven is. Net als in *Mijn bezoek aan Bismarck* wordt de autoriteit van de Duitsers (of de kanselier Bismarck) gebruikt om de opvatting dat katholieken niet deugen te ondersteunen. Knöff vertegenwoordigt daarom met deze uitspraak een globale waarde dat het katholicisme niet deugt.

³⁸ Holland 1876, Deel II, p. 272-273

³⁹ Holland 1876, Deel I, p. 135

Deelonderwerp 3: Onderwijs, Kunst en Wetenschap

Mijn bezoek aan Bismarck

De belangrijkste kritiek die in dit boek wordt geuit op het onderwijs is dat er te veel examens worden afgenomen. Dit zorgt ervoor dat het gezonde verstand niet goed getraind wordt en de druk op kinderen en docenten onnodig hoog wordt. Aan het eind van het verhaal komt de burgemeester aan het woord. Hij pleit voor het afschaffen van de Franse school. Leerlingen moeten nu in een heel korte tijd heel veel toetsen maken, zonder na te denken waarom ze iets leren. Dit noemt hij ook wel de ‘examineerziekte’.⁴⁰ De burgemeester mist vooral de Duitse geestdrift.⁴¹ Aangezien zijn uitspraken het boekje afsluiten, zou het wel eens datgene kunnen zijn wat in het boek het belangrijkste is. Aan het begin van het verhaal laat Van Ondere al weten dat Nederland een examenland is:

‘Wel ja, gedurende geruimen tijd van ’t jaar is het heele Nederlandsche volk in twee partijen verdeeld, waarvan de eene examineert en de andere geëxamineerd wordt.’⁴²

Hij sluit zich dus aan bij de burgemeester.

De vakgebieden taal- en letterkunde worden vaak minder belangrijk gevonden omdat ze niet direct economisch nut opleveren, maar in dit verhaal wordt duidelijk dat er juist meer aandacht voor moet zijn. Binnen de anti-Franse sfeer van het verhaal is er ook kritiek op het onderwijs. Op de terugweg uit Duitsland spreekt Van Ondere met een Duitse pater over het onderwijs. Op de Franse school leer je precies genoeg om te kunnen functioneren in de maatschappij, en alle andere kennis, zoals talen, die je op gymnasia en ‘reaalscholen’ (de Duitse Hogere Burgerschool) leert is bijzaak.⁴³

De discussie tussen Van Ondere en de Duitser gaat niet alleen om de vraag naar wat voor soort school kinderen zouden moeten gaan, maar vooral om welke vakken zij zouden moeten leren. Volgens Van Ondere moeten kinderen zo vroeg mogelijk van school af, zodat zij meteen aan het werk kunnen. Alleen dan zijn ze nog fit en jong genoeg voor lichamelijke arbeid.⁴⁴ Van Ondere vindt letterkunde bijvoorbeeld een waardeloos vakgebied, omdat het

⁴⁰ Van Ondere 1875, p. 111-115

⁴¹ Van Ondere 1875, p. 115

⁴² Van Ondere 1875, p. 34

⁴³ Van Ondere 1875, p. 74

⁴⁴ Van Ondere 1875, p. 75

geen koopmannen oplevert.⁴⁵ Van Ondere vindt talen als Grieks en Latijn ‘onnut tuig’. De Duitser reageert hierop als volgt:

‘Ja, onnut tuig in ’t oog van een volk in welks schatting aesthetische vorming en op echte wetenschap gegrondveste beschaving zinloze woorden zijn geworden. Onnut tuig in ’t oog eener natie, die, welvarend en zorgeloos, is vergeten, waar de bron schuilt, uit welke haar voorgeslacht de energie, de vrijzinnige denkbeelden, het wijs beleid, de ware grootheid heeft geput, waarop zij thans vadsig teert!’⁴⁶

De uitspraak is een lokale waarde omdat een personage het zegt, maar er wordt cultuurkritiek geuit in deze uitspraak. Er is dus geen sprake van ironie, maar van een globale waarde. De Duitser vindt dat Nederland zijn welvaart juist te danken heeft aan de humanoria. In Duitsland worden kinderen gestimuleerd om door te leren zodat zij ook minder lang dienstplicht hoeven te doen.⁴⁷ In Nederland moeten kinderen vaak wel vroeg aan het werk. De Duitser is overtuigend: het Duitse onderwijssysteem levert ook goede ambtenaren en koopmannen op, alleen zijn dit ook nog eens mensen met een goed taalgevoel, culturele bagage en interesse voor de letteren.⁴⁸

Een extra signaal dat de Duitser gelijk heeft, is te zien in een discussie over de Nederlandse taal. Van Ondere neemt een bijzondere positie in in deze discussie: hij gaf eerder aan talen als Latijn ‘onnut tuig’ te vinden omdat zij niet direct economisch nut hadden, maar in deze discussie uit hij juist kritiek op het taalgevoel van de Nederlanders. Deze kritiek past daarom niet bij het onnozele personage Van Ondere; het is waarschijnlijker dat hier een globale waarde verkondigd wordt: het taalonderwijs moet op de schop, want Nederlanders articuleren veel te slecht. De Duitser verstaat niks van het Nederlands omdat Nederlanders iets heel anders zeggen dan wat er op papier staat:

SPREEKTAAL	BOEKENTAAL
‘Damottjus.....	Dan moet gij eens’ ⁴⁹

Nederlanders articuleren niet alleen slecht, maar gebruiken slechts een beperkte woordenschat en er ontbreken grammaticale hulpmiddelen als naamvallen in het Nederlands. Volgens Van

⁴⁵ Van Ondere 1875, p. 76

⁴⁶ Van Ondere 1875, p. 77

⁴⁷ Van Ondere 1875, p. 78

⁴⁸ Van Ondere 1875, p. 79

⁴⁹ Van Ondere 1875, p. 63

Ondere lost het leren van het Hoogduits deze problemen op; ze spreken dan meteen een wereldtaal.⁵⁰ Deze ‘dommige’ uitspraak valt dan weer in het bereik van het personage Van Ondere; dit is nadrukkelijk géén globale waarde.

Darwinia

De wetenschap speelt een veel grotere rol in *Darwinia*. Wetenschappers worden helemaal vrijgelaten en er is amper kritiek op hun handelen of theorieën. Dit gebrek aan kritische reflectie zorgt ervoor dat menselijke waarden volledig verdwijnen uit de wetenschap en de vreselijkste experimenten kunnen plaatsvinden. De wetten van de kolonie Darwinia zijn allemaal gebaseerd op de theorieën van Darwin. Zijn evolutietheorie wordt op een extreme wijze geïnterpreteerd. Wetenschappelijke experimenten hebben als doel de productie efficiënter te maken. Er wordt bijvoorbeeld dit voorstel gedaan door een officier:

‘Ik zou dus voorstellen, dat men de menschen op zekeren leeftijd, in allen gevalle vóór het zestigste jaar, afmaakte. Ik geloof, dat dit volkomen in overeenstemming is met de beginselen zoowel van de oekonomie der natuur, voor welke onze collega [Dr. Schwarzsalsz] een welsprekend pleidooi heeft gevoerd, als van de économie politique, die geene niets produceerde consumenten gedooft.’⁵¹

Door ouderen vroegtijdig af te maken, kunnen zij niet meer consumeren dan zij daadwerkelijk produceren en dat is efficiënter.

Op het gebied van onderwijs worden kinderen voornamelijk geïndoctrineerd met een extreme uitleg van de evolutieleer. Een docent zegt bijvoorbeeld: ‘Onthoudt, lieve kinderen, dan deze eenig ware bepaling: Leven is strijden om het bestaan.’⁵² Darwins ‘struggle for life’ wordt dus letterlijk overgedragen aan de kinderen. Hier wordt wel een eigen interpretatie aan gegeven:

‘Kinderen, ik zeg het u: alles wat goedhartig, welmeenend, bescheiden, nauwgezet is, moet onverbiddelijk te gronde gaan.’⁵³

De strijd om het bestaan kan alleen gewonnen worden als men afstand neemt van alles wat eerlijk en goed is en kiest voor zelfzucht. De

⁵⁰ Van Ondere 1875, p. 64-68

⁵¹ Holland 1876, p. 88

⁵² Holland 1876, Deel II, p. 74

⁵³ Holland 1876, Deel II, p. 80

wetenschap bestaat uit een zeer beperkt aanbod van wijsbegeerte en taal; men leert alleen wat nodig is om de natuurwetenschappen te kunnen beoefenen.⁵⁴ Vrijheid van denken zit in het verdomhoekje want het wordt te vaak verward met ‘verwildering van het denken’. De ‘vrije wetenschap’ wordt door Dr. Knöff als volgt samengevat:

‘En wanneer is de wetenschap vrij? Als zij kan zeggen: zie, alle tegenwerpingen tegen de beginselen, welke ik als waarheid erken, alle stelsels, die met het mijne in conflict zouden kunnen komen, heb ik rustig over boord geworden, en ik ben nu eenmaal overtuigd, dat zij in de diepte zijn, verzonken en nimmer ’t hoofd zullen opsteken.’⁵⁵

Er is eigenlijk geen ruimte voor vrije wetenschap van *Darwinia*, want alle kritiek op de wetenschap wordt simpelweg genegeerd.

Dr. Knarr von Knorrenstein is ook een wetenschapper. Elke Darwiniaanse wetenschapper specialiseert zich in een zo beperkt mogelijk onderwerp, zodat hij eigenlijk heel weinig weet. Hierdoor vindt Von Knorrenstein het raar als er zaken in zijn colleges aanbod komen die hij niet zelf aan zijn studenten heeft geleerd.⁵⁶ Hij is trots op die beperkende visie op het onderwijs: ‘Dit is mijn eenige roem, dat ik buiten deze wijsheid niets wil en kan weten.’⁵⁷ De *verteller* laat weten dat Knarr von Knorrenstein in zijn eigen ‘privaatgebouw der waarheid’ zit, omdat hij zich afsluit voor kritiek.⁵⁸

Willrecht valt op in het verhaal, omdat hij als een klassieke wetenschapper te werk gaat. Hij gelooft niet in de Darwiniaanse wetenschap waarbij iedereen zich zo beperkt mogelijk specialiseert; Willrecht voert juist uitvoerige onderzoeken uit om samenhang te vinden tussen al die specialisaties.⁵⁹ Von Knorrenstein zegt over hem: ‘Was ’t niet zoo’n soort van veelweter en dwarskop, dien we bijna niet door zijn examen konden laten?’⁶⁰ Een typisch Darwiniaanse wetenschapper als Von Knorrenstein heeft dus geen hoge pet op van Willrecht, die de ‘klassieke’ wetenschap omarmt.

Het *handelingsverloop* is veelzeggend. Het is ironisch dat juist de grote vijanden van Dr. Knöff, de katholieken en de militairen, uiteindelijk de macht grijpen in de staat die hij gesticht had. Dit lijkt te benadrukken dat het oorspronkelijke idee van Darwinia – een staat

⁵⁴ Holland 1876, p. 94-95

⁵⁵ Holland 1876, p. 98

⁵⁶ Holland 1876, Deel I, p. 223

⁵⁷ Holland 1876, Deel I, p. 228

⁵⁸ Holland 1876, Deel I, p. 225

⁵⁹ Holland 1876, Deel I, p. 168

⁶⁰ Holland 1876, Deel I, p. 224

waarin alles is gewijd aan de wetenschap en efficiëntie – gefaald heeft. Willrecht wordt bruut vermoord. De dood van de echt onderzoekende, goedhartige wetenschapper onderstreept het falen van Darwinia.

In *Mijn bezoek aan Bismarck* werd gezegd dat Nederland zuchtte onder de ‘examineerziekte’. In het land Darwinia kampen ze met hetzelfde probleem:

Zij wachtten zich wel om iets meer te studeeren dan ’t geen volstrekt nodig was voor de examens, die zij eenmaal moesten afleggen, om eenmaal in de kaste der geleerde landsregenten te worden opgenomen. Die examens liepen wel over onderscheidene vakken en zouden ook zoo heel gemakkelijk niet zijn geweest, als de jongelui niet de gewoonte hadden gehad om de hulp in te roepen van zekere personen, die men den eigenaardigen naam van ‘inpompers’ gaf...⁶¹

In Darwinia worden zekere ‘inpompers’ ingehuurd, die de stof bij studenten in het hoofd stampen voor een examen. De jeugd leert zo precies genoeg om het examen te kunnen halen zonder dat hun hersenen overbelast zouden worden. Na het examen wordt alles weer uit de hersenen ‘gepompt’.

In *Bismarck* is de examineerdruk een vloek voor de kinderen omdat de druk voor hen te hoog wordt. In *Darwinia* zijn de studenten echter niet al te snugger en studeren ze vrijwel nooit, dus hebben ze niet te lijden onder de vele examens: ‘In Nieuw-Berlijn werd bedroefd weinig gestudeerd.’⁶² De intelligente student en politicus Glatthaut ziet de gevolgen van dit slechte onderwijs: het levert domme studenten op die het land gaan besturen.

‘Hij (Glatthaut) wist heel goed, dat onder die armen van geest de aristocratie der wetenschap en dus ook de autoriteiten van Darwinia schuilden.’⁶³

In *Darwinia* is het onderwijs eerder een vorm van indoctrinatie en zijn zelfzuchtige studenten en wetenschappers het resultaat van die indoctrinatie. Zij studeren weinig en staan niet open voor kritiek.

In de kunsten is er in Darwinia ook weinig kritische reflectie. Langzamerhand ontstaat er een behoefte aan beeldende kunst. Doordat er in Darwinia afscheid is genomen van de Europese cultuur en het katholicisme, hebben Darwinianen amper besef van wat kunst precies is. Wanneer kunstenaars met geweld proberen informatie af te dwingen bij een pater over hoe

⁶¹ Holland 1876, Deel I, p. 167

⁶² Holland 1876, Deel I p. 167

⁶³ Holland 1876, Deel I, p. 215 - 218

kunst eruit moet zien, verzint hij onzin om zo snel mogelijk vrij te komen. De kunstenaars nemen deze informatie klakkeloos over, wat resulteert in compleet vervormde, lelijke standbeelden. Het gebrek aan culturele bagage resulteert dus in lelijke kunst.⁶⁴ Kunst wordt beoordeeld volgens vaststaande regels en is geen kwestie van smaak of beschaving. De opvatting die hier gehegeld wordt, heeft ongetwijfeld ook een pendant in de werkelijkheid:

De een zei den ander, dat het volgens de hogere regels der aesthetica zoo en niet anders behoorde te wezen en dat ieder, die 't niet mooi vond, er niets afwist.⁶⁵

Voor vrijwel alle kunstvormen die ontstaan in Darwinia wordt de inhoud van het bovenstaande citaat toegepast: als men het toneel, de muziek of poëzie niet mooi vindt, zijn ze volgens de elite, wetenschap of de kunstenaars te dom om de kunst te begrijpen.

Conclusie

Het onderwijs is veel te veel gericht op het toetsen, waardoor leerlingen en studenten vergeten hun gezonde verstand te gebruiken. Daarnaast is er amper aandacht voor kunst, letteren en talen waardoor mensen amper taalgevoel of historisch besef hebben. *Darwinia* laat zien waartoe zoiets kan leiden: lelijke kunst, domme studenten en een beperkte beoefening van de wetenschap. Daarnaast is de wetenschap veel te veel gericht op het materialisme. De positie van kunstenaars, wetenschappers en onderwijzers is gekoppeld aan aanzien: er wordt zodanig naar je op gekeken dat je kunt doen wat je wil. Het gebrek aan kritiek maakt het mogelijk om inhumane experimenten uit te voeren. Er wordt in het boek bezorgdheid geuit om een toekomst waarin materialisme en efficiëntie de overhand hebben en menselijke waarden en cultuur in verval dreigen te raken

⁶⁴ Holland 1876, Deel II, p. 13-23

⁶⁵ Holland 1876, Deel II, p. 22

Deelonderwerp 4: Politiek en macht

Mijn bezoek aan Bismarck

In *Bismarck* is de centrale boodschap dat Nederlanders, dus ook de Nederlandse bestuurders, meer van de Duitse politiek moeten overnemen. Dat houdt in dat er een algemene dienstplicht zou moeten komen, de invloed van de katholieke kerk bestreden moet worden en Nederland zijn koloniale politiek moet veranderen.

De kritiek op de Nederlandse defensie wordt geuit door middel van een briefwisseling. Van Ondere stuurt Bismarck een brief waarin hij opschept over de Nederlandse defensie.⁶⁶ Het antwoord van Von Moltke laat echter zien dat de Duitsers de Nederlandse verdediging maar een lachertje vinden. Hij schrijft dat het leger heel druk is en dat ze zelfs ‘uw mikroskopisch landje’ niet uit het oog verliezen.⁶⁷ Von Moltke heeft de meeste kritiek op de plaatsvervangende, waarin rijke, dienstplichtige jongemannen armelooi betalen om hun plaats in het leger in te nemen. Hierdoor bestaat het Nederlandse leger uit ondervoede en slecht opgeleide jongens.⁶⁸

Na het ontvangen van deze brief reist Van Ondere naar de kanselier Bismarck. Hij wil ook niet de Nederlandse katholieke provincies annexeren, want hij wil – in tegenstelling tot de Nederlanders – alleen het land hebben dat de natuur hem schenkt.⁶⁹ Nederlanders horen volgens Bismarck automatisch bij Duitsland; Nederlanders zijn ook Germanen, delen het protestantisme met de Duitsers en het is een direct buurland. Indië ligt daarentegen ver weg van Nederland en in cultureel opzicht zijn er ook weinig overeenkomsten. Toch koloniseren Nederlanders een land dat helemaal niet bij hen hoort. Bismarck zou alleen kiezen voor landen die dichtbij Duitsland liggen. Het probleem met het kolonialisme is volgens Bismarck dat Nederlanders hun koloniën leegroven, veel geweld gebruiken en de inwoners tot slaven maken. Bismarck veroordeelt dus het Nederlandse kolonialisme.

‘Weg met de oude, verouderde roofpolitiek, die alles, wat geene vuurwapenen en geen Christendom kende, tot slaven maakte en als vee behandelde!’⁷⁰

De Duitsers keuren de Nederlandse dienstplicht, de godsdienstplicht (zie deelonderwerp 2) en de koloniale politiek af. Zij willen in principe wel vriendschap met het Nederlandse

⁶⁶ Van Ondere 1875, p. 4

⁶⁷ Van Ondere 1875, p. 7

⁶⁸ Van Ondere 1875, p. 9

⁶⁹ Van Ondere 1875, p. 43

⁷⁰ Van Ondere 1875, p. 40

broedervolk, maar omdat Nederland te veel toegeeft aan de Franse invloed en zijn Germaanse karakter ontkent, verspeelt Nederland zijn kansen.⁷¹

Naar aanleiding van enkele gesprekken met zijn familie komt Van Ondere tot de conclusie dat Nederland een ‘onhandelbaar’ land is. Van Ondere richt zijn pijlen op bestuurders die wetsvoorstellen continu wijzigen en de uitvoerende macht tot wanhoop drijven. Daarom heeft Bismarck geen interesse in een annexatie.⁷²

De burgemeester zegt aan het eind van het verhaal dat de angst voor Duitsers onterecht is. Nederlanders zijn bang dat de Duitsers onbeschaafd zijn, maar Nederlandse stedelingen zijn veel onbeschaafder.⁷³ De burgemeester sluit af met de mededeling dat Nederland zijn protestantse verleden moet erkennen om respect te krijgen van de Duitsers. Hij adviseert Van Ondere om zijn ervaringen op te schrijven.⁷⁴

Van Ondere laat een transformatie zien in zijn opvattingen. Hij is in eerste instantie niet positief over de Duitsers en heeft kritiek op hun doen en laten. Zo vindt hij het onbeschoft dat zij hem niet de weg naar Bismarck willen vertellen en vindt hij de pijp van Bismarck lelijk.⁷⁵ Na het bezoek aan Bismarck volgen er enkele visioenen en liederen in het verhaal. Nederland zou volgens het lied enerzijds een gek oud mannetje worden dat scheldt op Duitsland, maar de Duitsers zijn volgens het lied duivelse Sauerkraut-eters.⁷⁶ Het lied staat dus symbool voor het dilemma dat Van Ondere heeft: moet Nederland vriendschap sluiten met Duitsland of niet?

Zoo, sluit nu Holland zich
Op in zijn grenzen,
Wordt een oud mannetje,
Aapt de Fransozen na,
Scheldt op de Duitschers,
Jaagt steeds ministers weg⁷⁷

Wanneer zijn zoontje de kaart van Europa inkleurt, worden alle landen die rooms-katholiek zijn, in het rood gekleurd.. Alleen Friesland (de bakermat van de Germanen), Duitsland, Oost-

⁷¹ Van Ondere 1875, p. 44

⁷² Van Ondere 1875, p. 90-91

⁷³ Van Ondere 1875, p. 105

⁷⁴ Van Ondere 1875, p. 118-119

⁷⁵ Van Ondere 1875, p. 18 en 33

⁷⁶ Van Ondere 1875, p. 46 t/m 48

⁷⁷ Van Ondere 1875, p. 47

Europa en Rusland, landen die ontsnapt zijn aan de kerk van Rome, hebben de kleur blauw gekregen.⁷⁸ Na enkele van dit soort visioenen snapt Van Ondere dat hij niet bang moet zijn voor de Duitsers, maar hen juist de hand moet reiken. Hij verlaat uiteindelijk zelfs zijn vrouw en dochters om bij zijn standpunt te kunnen blijven.

Darwinia

In *Darwinia* vinden er continu wisselingen van de macht plaats. Zo hebben achtereenvolgens de kolonisten, katholieken, Glatthaut, vrouwen en militairen het land bestuurd. Veel verschillende politieke stromingen worden ‘uitgeprobeerd’, maar het enige systeem dat uiteindelijk lijkt te werken is een militaire dictatuur. Wanneer alleen een extreem systeem als een militaire dictatuur goed functioneert, wil dit wat zeggen over het land zelf. Darwinia is volgens Federhans een onhandelbaar land waarin het volk zo gek is geworden, dat het met geweld onder de duim gehouden moet worden.⁷⁹ Daarnaast legt een dictatuur de heerschappij bij een beperkt aantal mensen, waardoor discussies of het instemmen met wetsvoorstellen niet meer nodig zijn. Dit zou gezien kunnen worden als een ‘voordeel’, omdat de politieke leiders in Darwinia in de tijd van Glatthaut zodanig de weg kwijt zijn dat ze boetes invoeren voor iedereen die een wetsvoorstel wil indienen of veranderen.⁸⁰ De militaire dictatuur is volgens de *verteller* ook de beste regeringsvorm. Hij zegt over Darwinia:

Ons doel was den ‘strijd om het bestaan’ in zijne natuurlijke oorzaken en noodzakelijke gevolgen te schetsen. Welnu, die strijd is, dunkt mij, dan tot de meest bevredigende oplossing gebracht, als het individu erin berust om eigen zelfstandigheid prijs te geven aan de twee machten, die den afgematten strijders zinnelijke genietingen en zielerust waarborgen.⁸¹

Deze dictatuur ontstaat door een samenwerking tussen de oorlogsminister Federhans en de katholieke kerk, waarvoor mensen hun eigen zelfstandigheid moeten opofferen. De *verteller* vindt Federhans de beste leider van Darwinia:

⁷⁸ Van Ondere 1875, p. 50 - 51

⁷⁹ Holland 1876, Deel II, p. 269

⁸⁰ Holland 1876, Deel I, p. 257

⁸¹ Holland 1876, Deel II, p. 283

Nieuw-Berlijn was gelukkig. Ik stel den minister Federhans duizendmaal hooger dan een Glatthaut of Knöff, omdat hij en hij alleen het doel begreep, waarnaar een beschaafde natie onbewust streeft.⁸²

Het doel van de beschaafde staat is om zoveel mogelijk geld uit te geven aan defensie. Darwinia heeft zoveel geld door de koloniale politiek; de kolonie ‘Barbarenland’ wordt geplunderd om de militaire parades mee te bekostigen.⁸³ Dr. Knöff is tegen het leger, omdat het mensen in hun vrijheid beperkt. Soldaten zijn volgens Knöff zo dom om hun zelfstandigheid prijs te geven voor een mooi uniform, terwijl ze slechts een werktuig zijn van de heersende macht.⁸⁴ Aan het einde gebeurt precies dat waar Knöff tegen is: Federhans zet oorlogen in gang. Volgens de verteller is oorlog goed voor Darwinia, want het past goed bij het streven naar ontwikkelde, sterke mensen.

Oorlog daarentegen is de natuurlijke toestand der menschheid, het eenige middel, om een ook in lichamelijk opzicht flink ontwikkeld menschenras in stand te houden.⁸⁵

Het is bijzonder dat de verteller aan het eind van het verhaal zo positief is over geweld, want voordat de staatsgreep gepleegd wordt is hij juist heel kritisch over de kerk en het leger:

Zoo werd in het kabinet van den minister een verbond gesloten tusschen de twee vreeselijke machten, waardoor in alle eeuwen de kiem van het Christendom is verstikt geworden: tusschen de macht, die het verstand misbruikt om middelen te bedenken tot vernietiging van menschenlevens, en de macht, die datzelfde vermogen in werking stelt om de boeien tot zijne eigene slavernij te smeden.⁸⁶

De twee vreselijkste machten eindigen als de grootste overheersers. De verteller wisselt dus van standpunt over oorlog, macht en het leger. Blijkbaar is Darwinia dusdanig in het slop geraakt dat de militaire dictatuur het laatste redmiddel is. Het zou een globale waarde kunnen zijn dat oorlog goed is voor de samenleving; orde en tucht worden gewaarborgd. Daarom is de militaire dictatuur ‘de meest bevredigende oplossing’, hoe angstaanjagend de kerk en het leger ook zijn.

⁸² Holland 1876, Deel II, p. 255

⁸³ Holland 1876, Deel II, p. 255-256

⁸⁴ Holland 1876, Deel I, p. 45-46

⁸⁵ Holland 1876, Deel II, p. 244

⁸⁶ Holland 1876, Deel II, p. 274

Conclusie

Enkele onderwerpen die zowel in *Bismarck* als *Darwinia* terugkomen zijn de koloniale ‘roof’-politiek, de discussie over hoe het leger eruit moet zien en hoe de machthebbers zich moeten opstellen tegenover katholieken. Daarnaast wordt er in beide boeken een democratische wetgevende macht voorgesteld die ‘onhandelbaar’ is, omdat zij continu nieuwe wetten invoert of verandert.

Conclusie

Met deze scriptie onderzocht ik hoe de satires *Mijn bezoek aan Bismarck in den zomer van 1875* en *Darwinia. Een roman uit een Nieuwe Wereld.* geïnterpreteerd moesten worden.

Daarnaast heb ik onderzocht welke actuele maatschappelijke kwesties in Nederland en Europa aan bod kwamen in de romans.

De satires geven op verschillende manier uitdrukking aan het wereldbeeld van de impliciete auteur. Vooral het handelingsverloop, de verteller en de uitspraken van de personages zelf gaven veel prijs van het wereldbeeld van de auteur. Het grote verschil is dat de vertelinstantie in *Bismarck* niet los staat van de hoofdpersoon, waardoor de auteur minder mogelijkheden heeft om de ideologie vorm te geven. De maatschappelijke kwesties die in de boeken werden besproken zijn:

- *Vrouwenemancipatie*: vooral de intelligentie en de bezigheden van de vrouw worden bekritiseerd.
- *Godsdienst (katholicisme)*: het katholicisme wordt gezien als zowel een onnozele als een gevaarlijke godsdienst.
- *Onderwijs, wetenschap, kunst*: het gezond verstand, cultuur en humaniteit het onderspit delven.
- *Oorlog en politiek*: er wordt kritiek geuit op koloniale politiek, godsdienstpolitiek en de onhandelbaarheid van de politiek.

De auteur maakt zich zorgen om de toekomst van zijn eigen land; het dreigt in verval te raken omdat alles steeds meer gericht is op materialisme, darwinisme en de invloed van de Franse cultuur. Humaniteit en cultuur verdwijnen steeds sterker naar de achtergrond. Deze problemen zouden opgelost kunnen worden wanneer Nederlanders zich laten inspireren door Duitsers: zij hechten veel waarde aan cultuur en zijn niet ‘besmet’ met Franse invloeden. De auteur pleit voor een maatschappij waarin menselijkheid de boventoon voert en niet alles gericht is op efficiëntie, geld verdienen en oppervlakkige behoeftebevrediging.

Er is nog niet eerder onderzoek gedaan naar deze twee boeken van Jan Holland. Met de methode van Jouve is geprobeerd om de ideologie van twee teksten te construeren. Er is daarbij gebruik gemaakt van verschillende niveaus: het lokale niveau (de uitspraken van personages), het handelingsverloop en de verteller. Omdat het een satire is, zijn de gebeurtenissen en de uitspraken niet meteen tekenend voor de ideologie, vaak zijn ze juist het tegenovergesteld. Het model van Jouve vereist dus in het geval van een satire een extra

denkstap waarbij de inhoud van een uitspraak misschien wel omgekeerd moet worden. Holland schrijft bijvoorbeeld in *Darwinia*:

Darwinia is niet de caricatuur van Nederland! (...) Ja, had dat Darwinia maar 't geluk van de ernstige en welmeenende volksvertegenwoordigers, de eerlijke staatslieden, de onbaatzuchtige ambtenaars, de onbevooroordeelde geleerden, de flinke soldaten, de onberispelijke verdedigingsmiddelen, de huiselijke en beschaafde vrouwen, de geestdriftvolle jongelui van 't kleine Nederland te bezitten, dan zou het niet zoo spoedig zinken!⁸⁷

C.M. Vos schreef in 1876 in *De locomotief* dat deze uitspraak echter niet geloofd hoeft te worden: het boek is immers een satire.⁸⁸ Deze uitspraak wijst juist op een gelijkenis tussen Nederland en Darwinia. De onderzoeksresultaten lieten zien dat Van Ondere in *Bismarck* aangeeft dat de bovenstaande zaken in Nederland helemaal goed geregeld zijn.

Het was lastig om te achterhalen hoe de auteur dacht over het land Duitsland. Men zou kunnen zeggen dat in het ene boek Duitsland de rol vervult van een gidsland, terwijl het in *Darwinia* juist een heel gevaarlijk land is. Deze tegenstelling is echter veel te groot. Duitsland is geen ideaal land; Duitsland is een land dat in beide boeken wordt ingezet om Nederland een spiegel voor te houden. Door Nederland te spiegelen aan een ander land, wordt duidelijk wat er allemaal mis is in Nederland. Dat wil niet zeggen dat in Duitsland alles goed is; in *Darwinia* uit de auteur zijn zorgen om Duitsland. Het is een land waarin geloof en zedelijkheid onder druk komen te staan door het materialisme. Als je het op deze manier bekijkt, zijn de Duitsers in beide boeken vooral een volk dat men goed in de gaten moet houden omdat je er veel van kan leren.

De resultaten kwamen overeen met mijn verwachtingen. Intuïtief ging ik ervan uit dat er raakvlakken waren tussen de twee boeken en veel onderwerpen bleken ook in dezelfde boeken voor te komen. In beide boeken waren de opvattingen over de onderwerpen ook vaak hetzelfde.

⁸⁷ Holland 1876, Deel II, p. 155

⁸⁸ Vos 1876, p. 5

Bibliografie

Bax, S. (2009) “‘Waar ernst was, moet spel komen.’ Harry Mulisch tussen Groot Schrijver en Publieke Intellectueel’ In: *Ts. Tijdschrift voor Tijdschriftstudies*. Jaargang 2009 (nrs 25-26).

Geraadpleegd via DBNL op 3 juli 2016 via

http://www.dbnl.org/tekst/_tst001200901_01/_tst001200901_01_0011.php

Blok, P.J. en Molhuysen, P.C. (1921) *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. Deel 5*.

Geraadpleegd via DBNL op 29 maart 2016 via

http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu05_01/molh003nieu05_01_1293.php

Bientjes, J.A. ‘Een Nederlandsch satyricus van onze dagen’, in *De Banier* 4 (1878), I, p. 241-291

Holland, Jan. (1876) *Darwinia. Een roman uit een nieuwe wereld*. W. Hulscher. Deventer.

Jouve, Vincent. (2001) *Poétique des valeurs*. Presses Universitaires de France. Paris.

Ondere, Jochem van. (1875) *Mijn bezoek aan Bismarck in den zomer van 1875*. W. Hulscher. Deventer.

Vos, C.M. (1876) ‘Darwinia’. In: *De Locomotief. Samarangsch handels- en advertentie-blad*. 19 december 1876. Geraadpleegd via Delpher op 27 juni 2016.